

LE PALÉOLITHIQUE MOYEN DANS LE NORD DU SÉNONAIS (YONNE). CONTEXTE GÉOMORPHOLOGIQUE, INDUSTRIES LITHIQUES ET CHRONOSTRATIGRAPHIE, Valérie Deloze, Pascal Depaeppe, Jean-Marc Gouédo, Vincent Krier, Jean-Luc Lochet i in., Archéologie préventive – autoroutes A5/A160, [w:] Documents d'archéologie française, nr 47, Paris 1994, 276 ss., 177 rycin i 26 tabel w tekście.

Tom zawiera publikację pięciu wielopoziomowych otwartych stanowisk środkowopaleolitycznych, odkrytych i przebadanych w latach 1988–1992 w ramach badań prewencyjnych poprzedzających budowę autostrady A5 w północnym Sénonais, krainie na pld.-wsch. od Basenu Paryskiego, w departamencie Yonne. Obszerny tom składa się z przedmowy, wstępu, sześciu rozbudowanych rozdziałów, aneksu, zbiorczej bibliografii oraz streszczenia.

W rozdziale 1 ogólnie przedstawiono geograficzną i geologiczną specyfikę Sénonais oraz dotychczasową znajomość miejscowego środkowego paleolitu. Kraina ta zajmuje kredowe plateau przykryte osadami trzecio- i czwartorzędowymi, których niewielka miąższość sprzyjała formowaniu się zagłębień krasowych (franc. doline; słowo pochodzenia słowiańskiego). W takim właśnie zagłębieniu odkryto jedno ze stanowisk, natomiast pozostałe, odległe od siebie o kilka kilometrów – na stoku plateau, w ujściowych partiach zbiegających je dolinek wpadających od północy do doliny rzeki Vanne.

Rozpoznanie środkowego paleolitu tego obszaru, sięgające początku XX w., oparte było dotąd głównie na znaleziskach powierzchniowych. Stąd – jak dowiadujemy się z rozdziału 2 poświęconego założeniom i metodom badań – w omawianej kampanii skoncentrowano się na wykryciu stanowisk w kontekstach chronostratygraficznych porównywalnych z rozwiniętymi lessowymi sekwencjami pñ. Francji i Belgii. W tym celu w pasie długości 80 km i szerokości co najmniej 60 m przeprowadzono rozpoznanie geomorfologiczne, określono sekwencje stratygraficzne w wyróżnionych jednostkach geomorfologicznych, a w miejscach dających szansę na zachowanie się stanowisk zapieczętowanych przez późniejsze osady, zakładano przy pomocy koparki sondáže o wymiarach minimum 3 na 15 m i głębokie do 6 m. W wytypowanych miejscach na bieżąco wykonywano analizy sedimentologiczne (granulometria, kalcygrafia, petrografia, mineralogia) oraz mikromorfologiczne celem określenia warunków powstania i zaburzeń warstw. Uzyskano niewiele danych na temat warunków paleośrodowiskowych: osady były pozbawione pyłków roślinnych bądź zawierały zmieszany materiał pyłkowy. Okazały się też one prawie jałowe paleontologicznie (jednak analiza mikromorfologiczna wykazała ślady kości), a przesiewanie próbek nie dostarczyło szczątków malakofauny. Nie uzyskano też datowań ¹⁴C (brak materiałów organicznych) ani TL (niedostatecznie głębokie zaleganie poziomów archeologicznych i mała liczba przepalonych krzemieni).

Wyeksplorowano łącznie powierzchnię 2 ha, przy czym poszczególne stanowiska rozpoznane są w nierównym stopniu: np. jedno badano przez 3,5 miesiąca na powierzchni 950 m² i opracowywano przez 25 miesięcy, podczas gdy na innym rozkopano powierzchnię 1 588 m² w ciągu 1,5 miesiąca, mając na opracowanie tylko 2,5 miesiąca. Do eksploracji wykorzystywano głównie koparkę, ręcznie rozkopując tylko koncentracje artefaktów. Po usunięciu jałowego nadkładu, począwszy od 10 cm nad poziomem archeologicznym koparka zdejmowała drobnoziarniste sedymenty warstwami grubości 0,5–2 cm, a ujawniane artefakty (o wielkości od 1 cm) na bieżąco lokalizowano i wydobywano. Eksploracja koparką, prowadzoną przez doświadczonego operatora przy dobrej pogodzie, nie powodowała większej utraty drobnych okazów niż praca szpachelką.

Rozbudowany rozdział 3 jest wzorową prezentacją kompleksów litostratygraficznych oraz obserwacji i analiz przyrodniczych, obfitującą w zestawienia tabelaryczne, diagramy, histogramy i rysunki przekrojów geologicznych. W atrybucji chronostratygraficznej poziomów środkowopaleolitycznych decydująca była analiza mikromorfologiczna. Najstarsze z nich wiążą się z przedostatnim okresem zimnym (Saale), zaś większość – z wczesnym Würmem.

Poszczególne podrozdziały obszernego rozdziału 4 zawierają studia archeologiczne pięciu stanowisk, przygotowane przez różne zespoły osób, a ostatni podrozdział stanowi ich podsumowanie. Każde studium otwiera skrótowe przypomnienie chronostratygrafii złogów. Analizę technologiczną artefaktów przeprowadzono w ugruntowujących się pojęciach sekwencji redukcyjnych (*chaînes opératoires*), dzielących się niekiedy na bardziej szczegółowe schematy (*schémas opératoires*). Okazy związane z technologią lewaluaską określano według ustaleń E. Boëdy¹. Analizę przestrzenną oraz ocenę jednorodności zespołów oparto w dużej mierze na składankach. Kwestie typologiczne i taksonomiczne nie zajmują tu dominującej pozycji. Artefakty nie nadawały się do badań traseologicznych.

Rozdział otwierają wyniki badań stanowiska Vinneuf², odkrytego w pylasto-piaszczystych osadach wypełniających jedno z zagłębień krasowych na wysoczyźnie kredowej. Z szacowanej na 4 500 m² powierzchni stanowiska przekopano 950 m², wyróżniając 4 poziomy archeologiczne, od fazy poprzedzającej pedogenezę eemską po początki Würmu. Szczegółowo zaprezentowano najliczniejszy (1 013 zabytków) zespół poziomu N1, drugiego od góry. W zależności od wykorzystanego surowca i celu obróbki wyróżniono 5 typów sekwencji redukcyjnych. Otoczaki krzemienia niskiej jakości z otaczającej zagłębienie pokrywy aluwialnej wykorzystywano do rdzeniowania oportunistycznego, a uzyskanych odłupków na ogół nie retuszowano. Z mniejszych, wydłużonych brył tego surowca wykonano niektóre narzędzia. Sekwencję lewaluaską reprezentują dwa odłupki preferowane, zapewne przyniesione na stanowisko, oraz kilka rdzeni. Inna sekwencja prowadziła do uzyskiwania niekorowych wiórów o prostych bokach i profilu, o średnich wymiarach 60 × 25 × 15 mm. Wykorzystywano je w stanie surowym (retusz użytkowy) bądź delikatnie retuszowano. Narzędzia bifacjalne, głównie ze sprowadzanego krzemienia kredowego, były w części wykonane i odnawianie na miejscu. Składanki posłużyły do wyodrębnienia miejsc rdzeniowania oraz uszczegółowienia opisu niektórych schematów rdzeniowania. I tak np. ustalono, że fazę przygotowania pryzmatycznych rdzeni wiórowych zamykało odbicie wióra zatępca z bocznej krawędzi odłupni, przez co odłupnia stawała się wypukła. W fazie pełnej eksploatacji wypukłość tę utrzymywano poprzez odbijanie wiórów zdejmujących jej boczną krawędź. Z wiórowych rdzeni jednopiętowych o zbieżnej eksploatacji mogły pochodzić produkty odpowiadające morfologicznie odłupkom i ostrzom lewaluaskim.

Wśród 151 narzędzi dominują zgrzebła (brak poprzecznych i dwustronnych), zwykle z jednoseryjnym retuszem. Formy górnopaleolityczne to drapacze, rylce, przekłuwacze i wiór tyłkowy. Z otoczków pokrywy zwirowej wykonywano głównie narzędzia grubej roboty (wnękowe, zębate, beki) oraz należące do typów nielicznie reprezentowanych (limace, zgrzebło strome). Wśród 27 bifasów, zwykle płasko-wypukłych, znalazły się pięściaki mikockie, Halbkeile, Faustkeilblätter i okazy zbliżone do prądników, co łączy ten zespół, podobnie jak ubogi zespół nadległego poziomu N0, z mikokieniem wschodnio- i środkowoeuropejskim. Oba zespoły zbliżone są do Saltzgitter-Lebenstedt (sekwencje lewaluaska i wiórowa), natomiast niektóre bifasy mają analogie w Klausennische i Schambach.

Analizie przestrzennej poziomu N1 sprzyjała rozległa rozpoznana powierzchnia i uchwycony zasięg występowania materiałów. Sięgające 35 cm różnice poziomów między składającymi się okazami dokumentują podepozycyjne przemieszczenia części artefaktów. W momencie

¹ Por. E. Boëda, J.-M. Geneste, L. Meignen, *Identification de chaînes opératoires lithiques du Paléolithique ancien et moyen*, „Paléo”, nr 2: 1990, s. 43–80; E. Boëda, *Le concept Levallois: variabilité des méthodes*, Paris 1994.

² Opublikowane szeroko także przez J.-M. Gouédo, *L'industrie micoquienne de Vinneuf (Yonne)*, „Bulletin de la Société Préhistorique Française”, t. 90: 1993, nr 4, s. 295–299.

zasiedlenia miejsce prezentowało się na wierzcholinie jako niecka o średnicy 75 m i głębokości 1 m. Zabytki koncentrowały się w zagłębieniu, a tylko nieliczne okazy na powierzchni otaczającej je pokrywy żwirowej. W strefie brzegowej niecki, gdzie grupują się rdzenie i produkty ich eksploatacji, wyróżniono kilka pracowni. Jednak odłupki, zwłaszcza doborowe, tworzą także koncentracje w partii centralnej, gdzie rdzenie nie występowały. Przynoszono je tu zatem z pracowni lub spoza obszaru stanowiska. Ponieważ rdzenie wiórowe i do odłupków lewaluaskich tworzą bardziej zwarte skupiska aniżeli inne rdzenie, uznano, że predeterminowane produkty – wióry i odłupki lewaluaskie – rozchodziły się w obrębie stanowiska szerzej niż pozostałe. Rozprzestrzenienie narzędzi retuszowanych jest zbliżone do rozkładu surowych produktów rdzeniowania. Jednak narzędzia na doborowych półsurowiakach koncentrują się częściej w miejscach rdzeniowania, co wskazuje, że używano ich raczej w miejscach uzyskania i retuszowania półsurowiaków. Narzędzia dwustronne występowały często w grupach po dwa okazy, z dala od innych narzędzi, przy czym w rozległych partiach wykopu nie było ich w ogóle. Uwzględniając diagnostyczny kulturowo walor dwustronców trzeba zatem stwierdzić, że atrybucja kulturowa stanowiska otwartego może być nietrafna, gdy rozpoznane jest ono w partii, gdzie akurat narzędzia takie nie wystąpiły. Walorem miejsca było jego wyniesienie ponad dwie doliny rzeczne i występowanie między nimi wododziału. Wykorzystywano wodę stagnującą na nieprzepuszczalnej powierzchni drobnoziarnistego wypełniska zagłębienia, zaś źródłem krzemienia była po części pokrywa żwirowa wokół zagłębienia. Artefakty i ich układ przestrzenny wskazują, że nie jest to wyłącznie stanowisko pracowniane (m.in. niewiele form zaczątkowych, tłuczków, liczne artefakty związane z wypracowanymi sekwencjami: wiórową i bifacjalną, odrębność miejsc rdzeniowania i użytkowania wytworów). Łowcy przybywający tu na krótkotrwałe pobyty zapewne wnosili z gałęzi jakieś osłony od wiatru.

Kolejne cztery podrodziały dotyczą stanowisk odkrytych w suchych bądź aktywnych dolinkach schodzących z plateau do doliny rzeki Vanne. Wychodnie kredy na stromych zboczach dolinek były źródłem dobrej jakości krzemienia.

Stanowisko Molinons/Le Grand Chanteloup, którego istnienie zasugerowało powierzchniowe znalezisko pojedynczego odłupka, zlokalizowano dzięki głębokim sondażom w pokrywie osadów na stoku suchej dolinki. Zbadano obszar o powierzchni 6130 m², w tym 510 m² przekopano szpachelką. Z dwóch poziomów środkowopaleolitycznych wyeksplorowano tylko wyższy, wczesnowürmski poziom NA, natomiast z wrywkowo rozpoznanego przedemskiego poziomu NB pozyskano zaledwie 20 artefaktów.

Wśród 1347 zabytków z poziomu NA znalazły się 23 okazy z dostępnego w pobliżu eratycznego trzeciorzędowego piaskowca kwarcycytnego. Technologię lewaluaską, głównie seryjną, jedno- i dwubiegową, reprezentują rdzenie, często porzucane w fazie przydatności do dalszej eksploatacji, co tłumaczy się dostatkami surowca. Dominują jednak rdzenie nielewaluaskie, wśród których są dwa dwupiętowe okazy wiórowe. Rdzeniowanie na miejscu potwierdzają odłupki korowe oraz odłupki zdejmujące krawędź boczną rdzeni, związane z naprawą odłupni rdzeni lewaluaskich. Składanki pozwoliły na uściślenia dotyczące technologii, rozprzestrzenienia zabytków i funkcjonowania stanowiska: złożenia odległych okazów dowodzą jednorodności poziomu, składanki krótkodystansowe wskazują na miejsca obróbki surowca. Doborowe odłupki i ostrza lewaluaskie były niekiedy porzucane jako nie odpowiadające aktualnym potrzebom narzędziowym, jak na to wskazuje koncentracja takich składających się ze sobą okazów. Dwa skupiska w części zachodniej to pracownie rdzeni lewaluaskich, z których każda zawierała składające się ze sobą produkty wszystkich etapów sekwencji redukcyjnych, w tym gotowe narzędzia, i łączyła się składankami z otaczającą ją, mniej nasyconą zabytkami „koroną” – strefą odrzucania części produktów na zewnątrz. W koncentracji w części wschodniej, oddzielonej ubogą w artefakty strefą pośrednią (podmokły grunt w czasie funkcjonowania stanowiska?), produkty rdzeniowania oraz liczniejsze tu narzędzia były bardziej rozproszone i przemieszane (składanki do 31 m). Koncentracja ta dokumentuje zapewne przybycie grupy, późniejsze rozwleczenie części okazów oraz nałożenie się późniejszych pozostałości. Niewielkie wertykalne rozproszenie zabytków przemawia za jednorazowością i krótkotrwałością osadnictwa. Kilka płasko-wypukłych pięściaków zbliża zespół do musterien z tradycją aszelską, zaś do musterien

typowego – pozostałe narzędzia, m.in. ostrza mustierskie, zgrzebła oraz dość liczna grupa górnopaleolityczna, głównie rylce.

Główny poziom (B) stanowiska Lailly/Le Domaine de Beauregard, drugi od góry z czterech poziomów środkowopaleolitycznych, wiązał się z szarą glebą wczesnowürmską. Obfitość krzemienia tłumaczy porzucanie nie wyzyskanych rdzeni. Są tu okazy lewaluaskie, głównie jednobiegunowe, a także przyrmatyczne rdzenie wiórowe z zaprawianymi i odnawianymi piętami, pojedynczymi bądź przeciwstawnymi, oraz wypukłością odłupni utrzymywaną przez odbicia wiórów zdejmujących jej krawędź bądź przez prostopadłą zaprawę. Dominuje mniej lub bardziej usystematyzowane pozyskiwanie odłupków z rdzeni jedno- i dwupiętowych oraz kulistych. Obróbkę dwustronców (2 okazy) potwierdzają charakterystyczne odpadki. Składanki oraz niewielkie pionowe rozproszenie dowodzą jednorodności i pierwotnego układu zalegania 1922 zabytków. Składanki 2 preferowanych odłupków lewaluaskich ze znalezionymi w pobliżu rdzeniami wskazują, że przyczyną porzucenia rdzeni były głębokie negatywy sęczków, pozostawione przez te odłupki. Obok odłupków i ostrzy lewaluaskich, na liście typologicznej liczne są zgrzebła pojedyncze. Wyróżniono kilka koncentracji o znaczeniu funkcjonalnym: pracownię rdzeni lewaluaskich, miejsce testowania przyniesionych brył surowca, przygotowania narzędzia dwustronnego oraz skupisko odłupków i ostrzy lewaluaskich oraz wiórów. Ogólnie jednak, artefakty na liczącej 3 500 m² powierzchni wykopu są rozproszone jednolicie, a liczne długodystansowe składanki dowodzą cyrkulowania okazów w trakcie użytkowania stanowiska.

Wśród 417 okazów z najwyższego poziomu A, datowanego na wczesny bądź środkowy pleniglacjał Würmu, były odłupki lewaluaskie, zgrzebła oraz dwa pięściaki. Składanki i analiza przestrzenna ujawniły niewielkie, jednorazowo powstałe koncentracje, m.in. pracownię, w której porzucono narzędzie dwustronne uszkodzone w fazie przygotowania, oraz miejsce wstępnej obróbki bryły krzemienia.

Na stanowisku Lailly/Le Fond de la Tournerie wyeksplorowano na powierzchni 5 500 m² najwyższy z trzech poziomów środkowopaleolitycznych, datowany na wczesny Würm. Wśród 3 540 artefaktów było 17 dwustronców, ich zaczątkowców i fragmentów. Pozostałe okazy, w tym 271 retuszowanych, uporządkowano w 9 grup technologicznych, podzielonych na kategorie niższego rzędu³. Porównanie z podobnie uporządkowanymi danymi z innych stanowisk oraz z eksperymentalnej serii produktów rdzeniowania lewaluaskiego wykazało m.in., że procentowy udział łusek nie jest w zespole niższy, pomimo że w eksploracji wykorzystywano koparkę. Większość łusek wystąpiła jednak w obrębie dużej koncentracji produktów, gdzie były one chronione przed splukiwaniem. Wśród 205 rdzeni nielewaluaskich były jedno- i dwupiętowe, kuliste, krążkowe oraz nieforemne. Choć co piąty był wykonany na odłupku, zidentyfikowano tylko 6 odłupków typu Janus. 67 rdzeni lewaluaskich reprezentuje rdzeniowanie seryjne: jedno- i dwubiegunowe oraz dośrodkowe, a także produkcję ostrzy. Za rdzenie do odłupka preferowanego można uznać okazy z inwazyjnym ostatnim odbiciem. Kilka małych rdzeni kulistych to wyeksploatowane rdzenie lewaluaskie. Lokalnym krzemieniem gospodarowano jednak rozrzutnie: z dwóch poskładanych całkowicie bloków nie wykorzystano żadnego odłupka, a z prawie kompletnego, złożonego z 88 elementów i ważącego 5 350 g bloku dobrego krzemienia, zredukowanego do rdzenia lewaluaskiego o wadze 140 g, spożytkowano jedynie 2% masy w postaci 3 odłupków łuskanych i 3 odłupków lewaluaskich, wyniesionych z miejsca rdzeniowania. Nieliczne rdzenie i wióry reprezentują sekwencję wiórową, jedno- bądź dwupiętową. Pięć narzędzi wykonanych z obcego materiału wiąże się zapewne z przybyciem grupy na stanowisko. W tabelach i graficznie porównano wymiary i wskaźniki metryczne surowych odłupków lewaluaskich i innych, narzędzi na

³ Podział ten jest nieco zmodyfikowaną wersją schematu opracowanego przez A. Turqa (por. J. Jaubert, M. Lorblanchet, H. Laville, R. Slott-Moller, A. Turq, J.-P. Brugal, *Les chasseurs d'aurochs de la Borde: un site du Paléolithique moyen [Livernon, Lot]*, [w:] Documents d'archéologie française, t. 27, Paris 1990, s. 103–115) i różni się w pewnych aspektach od służącej podobnym celom klasyfikacji dynamicznej proponowanej przez R. Schilda i F. Wendorfa (np. R. Schild, F. Wendorf, *The Prehistory of Dakhla Oasis and Adjacent Desert*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 17–21).

odłupkach lewaluaskich i innych oraz negatywów na rdzeniach lewaluaskich. Ta analiza morfometryczna dowodzi, że na narzędzia przerabiano te odłupki lewaluaskie, które były dłuższe, ale przede wszystkim szersze i bardziej krępe, co tłumaczy się oprawianiem narzędzi, tym solidniejszym, im szersza jest oprawiana część. Surowe odłupki nielewaluaskie są mniejsze od lewaluaskich, ale narzędzia z takich odłupków nie odbiegają wymiarami i formą od narzędzi na odłupkach lewaluaskich, co wskazuje, że nie typ odłupków decydował o doborze półsurowiaków.

Wśród pięściaków, niekiedy na dużych odłupkach, dominują sercowate. Liczne zgrzebła, często na odłupkach lewaluaskich, retuszowane są ubogo, płasko lub półstromo. Na półsurowiakach nielewaluaskich wykonano ostrza mustierskie, drapacze atypowe, noże z tyłcem, narzędzia zębate i wnękowe. Skład typologiczny wskazuje na musterien typowy bądź z tradycją aszelską, z pojedynczymi elementami mikockimi (podtrójkątny Halbkeil, zgrzebło dwustronne). Część artefaktów była spatynowana, jednak składanka takiego okazu z okazem niespatynowanym wykluczyła patynę jako kryterium chronologicznego rozdzielenia kolekcji. Uchwycono kilkanaście koncentracji artefaktów, a w kilku miejscach skraj stanowiska. W koncentracjach reprezentowane są czynności związane z rdzeniowaniem i (lub) użytkowaniem narzędzi, w dwóch przypadkach wyłącznie zgrzebel. Składanki, zależnie od odległości dzielącej elementy i luk w składanych blokach, pozwoliły na bardziej dynamiczne rekonstrukcje. Stwierdzono np. przygotowanie i eksploatację tych samych rdzeni, m.in. lewaluaskiego, w kilku miejscach, co wskazuje na współczesność różnych koncentracji na stanowisku.

Na stanowisku La Prieuré w Villeneuve-l'Archevêque odkryto trzy poziomy środkowopaleolityczne. Najniższy poziom – C, datowany na koniec interglacjału eemskiego, dostarczył 131 okazów, w tym rdzeni i odłupków lewaluaskich oraz narzędzi dwustronnych, porównywanych przez autorów z mikockimi okazami z poziomem N1 w Vinneuf. Osadnictwo to poprzedza nieznacznie główny poziom B z 658 artefaktami, odnoszony do starszego Würtmu. Grupę lewaluaską reprezentują liczne odłupki i seryjnie eksploatowane rdzenie. Trzem rdzeniom wiórowym, w tym jednopiętowemu z tylnym zatępiskiem, towarzyszą wióry. Sekwencję bifacjalną potwierdzają jedynie charakterystyczne odpadki. Lista typologiczna obejmuje 203 okazy, głównie odłupki i ostrza lewaluaskie. Wśród narzędzi retuszowanych, z których 35 wykonano z odłupków lewaluaskich, dominują zgrzebła i ostrza mustierskie. Mniej liczna jest grupa górnopaleolityczna (drapacze i noże tylcowe) i narzędzia zębate. Ten skład nawiązuje do mustierium typowego, a gdyby nie brak dwustronców – do mustierium z tradycją aszelską. Poziom B podlegał najpewniej splukiwaniu stokowemu (niewiele łusek, rozproszenie wertykalne okazów). Dwie koncentracje, z licznymi narzędziami retuszowanymi i odłupkami lewaluaskimi, były strefami jakichś czynności nie związanych z rdzeniowaniem. Inna, ze składankami odłupków korowych, lewaluaskich i rdzenia, wykazuje przewagę rdzeniowania.

Osobny podrozdział uwypukla podobieństwa łączące główne poziomy czterech stanowisk z doliny rzeki Vanne. Pozyskiwanym w pobliżu surowcem krzemieniem dobrej jakości gospodarowano dość rozrzućnie. Stwierdzone sekwencje redukcyjne reprezentowane są przez różne fazy. W rdzeniowaniu lewaluaskim dominuje seryjne jednobiegunowe, rzadziej dwubiegunowe i dośrodkowe. Wszędzie odnotowano rdzeniowanie wiórowe⁴. Wśród narzędzi odłupkowych, zwykle

⁴ Obecność techniki wiórowej typu górnopaleolitycznego stwierdza się ostatnio w coraz większej liczbie zespołów środkowopaleolitycznych płn.-zach. Europy; por. A. Tuffreau, S. Révillon, J. Sommé, B. Van Vliet-Lanoë, *Le gisement paléolithique moyen de Seclin (Nord)*, „Bulletin de la Société Préhistorique Française”, t. 91:1994, nr 1, s. 23–46; S. Révillon, *Question typologique à propos des industries laminaires du paléolithique moyen de Seclin (Nord) et de Saint-Germain-des-Vaux/Port Racine (Manche): lames levallois ou lames non levallois?*, „Bulletin de la Société Préhistorique Française”, t. 90:1993, nr 4, s. 269–273; tenże, *Technologie du débitage laminaire au paléolithique moyen en Europe septentrionale: état de la question*, „Bulletin de la Société Préhistorique Française”, t. 92:1995, nr 4, s. 425–441. Podobne zjawiska obserwowane są w zespołach bliskowschodnich i południowoafrykańskich; por. A. Ronen, *The Emergence of Blade Technology: Cultural Affinities*, [w:] *The Evolution and Dispersal of Modern Humans*, T. Akazawa, K. Aoki, T. Kimura red., Tokio 1992, s. 217–228.

ubogo retuszowanych, najliczniejsze są zgrzebła pojedyncze. Dość licznym narzędziom w typie górnopaleolitycznym towarzyszy niewiele narzędzi zębatych. Brak tłuczków i nieliczne naprawy narzędzi dowodzą krótkotrwałości pobytów. Dwustronice, formy sercowatej bądź trójkątnej, są zawsze płasko-wypukłe. Porównanie z zespołami z lessów płn.-zach. Europy wskazuje na podobieństwa zarówno do musterieniu z tradycją aszelską, jak i musterieniu typowego.

Obok omówionych stanowisk, sondáže geologiczne i prospekcja archeologiczna ujawniły na trasie autostrady inne ślady osadnictwa środkowopaleolitycznego. Są one przedmiotem osobnego rozdziału (5), w którym szczególnie starannie zaprezentowano problematykę geologiczną, a w jej świetle – możliwości zachowania się stanowisk w różnych jednostkach geomorfologicznych i litostratygraficznych.

W ostatnim rozdziale podsumowano wyniki badań środkowego paleolitu w północnej części Sénonais. Podkreślono, że szerokopłaszczyznowe badania otwartych stanowisk nie byłyby możliwe bez środków technicznych i finansowych, jakie daje „archeologia prewencyjna” towarzysząca wielkim przedsięwzięciom konstrukcyjnym z rozległymi pracami ziemnymi.

Podstawowe konteksty sedimentacyjne i geomorfologiczne występowania stanowisk środkowopaleolitycznych, to wypełniska krasowych zagłębień na powierzchni plateau kredowego (Vanneuf) oraz osady pokrywające łagodne stoki asymetrycznych dolinek zbiegających z plateau na północnym brzegu doliny rzeki Vanne.

W osadach poprzedzających zlodowacenie Saali nie odnotowano śladów osadnictwa, czym tłumaczy się brak aszelienu. Na czasy tego zlodowacenia datowanych jest kilka ubogich zespołów w typie środkopaleolitycznym. Po interglacjale eemskim sytuacja staje się jaśniejsza. Dwa z trzech poziomów mikockich, datowanych na starszy Würm, zaraz po interglacjale eemskim (stadium izotopowe 5d), zachowały się w zagłębieniu krasowym na wyniesieniu, podczas gdy sześć poziomów mustierskich pochodzi z późniejszego odcinka starszego Würmu (stadium 5a), z osadów kryjących stoki dolin, kiedy zagłębienia krasowe były już zasypane. Zagłębienia krasowe stanowiły specjalny typ habitatu z lokalnie dostępnym krzemieniem gorszej jakości wykorzystywanym w produkcji mniej zaawansowanych wyrobów, wodą stagnującą w dnie i częściową osłoną od wiatru. Zespoły mikockie z Vinneuf i Villeneuve/l'Archevêque nawiązują poprzez narzędzia dwustronne do mikokienu środkowoeuropejskiego, natomiast obecność techniki lewalskiej zbliża je do stanowiska Salzgitter-Lebenstedt. Autorzy proponują podział kompleksu mikockiego na dwie facje. W pierwszej wytwarzanie narzędzi dwustronnych, pojmowane jako wytwarzanie narzędzi na dwustronnych półsurowiakach, jest niezależne od innych sekwencji redukcyjnych i niekiedy dominujące względem innych typów narzędzi, co wyraża się w zróżnicowaniu typologicznym dwustronców. W drugiej facji rola dwustronców zmienia się i obserwujemy rodzaj kontinuum morfotechnicznego i zapewne funkcjonalnego obejmującego zgrzebła dwustronne, dwustronice *sensu stricto*, niewielkie dwustronice owalne i podsercowate oraz rdzenie, zwłaszcza lewalskie z posuniętą do wyzyskania okazów seryjną eksploatacją dośrodkową.

Późniejsze od mikockich, wczesnowürmskie zespoły mustierskie z doliny Vanne cechuje asocjacja rdzeniowania wiórowego oraz lewalskiego, płaskich pięściaków sercowatych i trójkątnych, narzędzi na wiórach z retuszem krawędzi lub tyłcem oraz zwykłego zestawu mustierskiego (zgrzebeł i ostrzy mustierskich). To zbliża te inwentarze do mustierskich przemysłów z wiórami z płn.-zach. Europy, ale zarazem umieszcza między musterieniem typowym i z tradycją aszelską. Zespoły takie przeżywają się i później, w dolnym i środkowym pleniglacjale, jednak erozja spowodowała niezachowanie się późniejszych stanowisk.

Tom kończy aneks ze słownikiem terminów mikromorfologicznych, zbiorczą bibliografią, oraz streszczenia w trzech językach.

Warto na zakończenie podkreślić, że zarówno kampania terenowa o wielkim rozmachu, jak i publikacja bogatych materiałów zrealizowane zostały w rekordowo krótkim czasie. Z wdzięcznością należy nie tylko funduszom i sprzętowi technicznemu oddanym do dyspozycji archeologów, ale także doskonałej organizacji oraz stałej współpracy zespołu przyrodników. Nie bez znaczenia jest także fakt, że w ostatnich kilkunastu latach obserwujemy, zwłaszcza

w północnej Francji, renesans zainteresowania środkowym paleolitem, głównie za sprawą dokonań A. Tuffreau i E. Boëdy oraz odkryć i prac wykopaliskowych towarzyszących wielkim przedsięwzięciom budowlanym.

Walurowi szybkiej publikacji wyników badań nie umniejszają różnice w stopniu i układzie opracowania materiałów, wynikające z czasu pozostającego do dyspozycji poszczególnych autorów, a także z niewielkich różnic w podejściu. Efektem pośpiechu są drobne błędy typu korektorskiego: np. na s. 139 powinna być powołana ryc. 9 (a nie 12), na ryc. 69:1 przedstawiono rdzeń (a nie wiór), zaś na rycinie 114:1 – odłupek lewaluaski (a nie rdzeń lewaluaski). Niedociągnięcia w redakcji tekstów powodują niekiedy powtarzanie tych samych myśli, a przy omawianiu szczegółowych kwestii – cytowanie całych rycin bez wskazania, o którą ilustrację z ryciny chodzi (np. ryc. 40 cytowana kilkakrotnie na s. 88). Uciążliwością w lekturze są też ogólnikowe odwołania do znajdujących się w druku artykułów dotyczących omawianych materiałów.

Andrzej Jacek Tomaszewski